

Bírálat
Molnár Zsolt:
A hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékelése
c. akadémiai doktori értekezéséről

Az ezredfordulón Lányi András, az önmagát humánökológiaként definiáló társadalomtudományi irányzat jeles képviselője és teoretikusa egyik tanulmánya címében vetette föl a kérdést: Átkelhet-e az ökológia fényes nappal a Múzeum körúton? vagyis egyszerűen szólva: létezik-e átjárás a társadalom- és természettudományi diszciplínák között. Azóta a helyzet némileg romlott, mind a fizikai, mind a képzetes tért tekintve, hiszen bár a humán tudományok tanszékei a Piarista közből átköltöztek a Múzeum körútra, a természettudomány szentélyei a Lágymányosra kerültek, s most már egy teljes folyó választja el e őket egymástól. Ezért vette címébe a bíráló a nevében is a társadalom és természettudományok között elhelyezkedő ökológiai antropológia (vagyis a kultúra és a természeti környezet közötti kölcsönhatásrendszer vizsgáló tudományág) helyzetéről éppen 10 éve írott kötetében (Elefánt a hídon) az utóbbi kifejezést, hátha a Múzeum körúti zebra helyett a Duna felett átívelő híd lesz az, amelyen a két tudománycsoport egymás felé elindulhat. És nagy örömmre szolgál, hogy a hídon átkelők között ott láthatjuk az ökológia tudományterületéről induló Molnár Zsoltot, aki akadémiai doktori értekezését – bár a biológiai tudományok osztályának szervezésében készül megvédeni – részben az antropológia és a néprajztudomány szempontrendszerét és módszertanát felhasználva írta meg. Ezzel azt a reményt ébreszti a bírálóban, hogy az antropológia és az ökológia viszonya mégsem annyira aszimmetrikus, ahogy ő írja dolgozata 10. oldalán (vagyis hogy csak az antropológusok veszik át az ökológia módszertanát, míg az ökológusok nem használják az antropológiáét).

Mindazonáltal Molnár Zsolt tudományos pályáját nem ökológiai antropológiai kutatásokkal, hanem a főbb vegetációtípusok mintázatának vizsgálatával kezdte. Hamarosan észlelte azonban, hogy sem a mai növényzet mintázata, sem a változás dinamikája nem érthető meg a történeti idők vegetációváltozásainak és tájhasználatának ismerete nélkül. E felismerés birtokában készítette el a Pécsi Egyetemen doktori értekezését 2007-ben *Történeti tájökológiai változások az Alföldön* címmel. Innen már tényleg logikus lépés volt, hogy a változások közül számosat indukáló, illetve véghezvivő emberek növényzet- és tájismeretéről is igyekezzék képet alkotni. Az utóbbi 7-8 évben két helyszínen, Hortobágyon és Gyimesben végzett kutatási alkotják e disszertáció alapját, és ezekből származnak a levont tudományos következtetések. Ha csak azt az óriási munkamennyiséget és gyűjtött adathalmazt tekintjük, amely ebben a műben megtestesül; ha csak az akadémiai doktori disszertációk igazából ki nem mondott, de elvárt feltételét vesszük figyelembe, miszerint az értekezés vagy új forrásokat (botanikai szóhasználat: objektumokat) ismert módszertannal

vagy ismert forrásokat, objektumokat új módszertannal dolgozzék fel, és még nem is tekintjük a dolgozatban több helyen is megfogalmazott és számos megfontolandó új szempontot felvető következtetéseket, már akkor is pozitívan megválaszolható a Doktori Tanács felkérő levelében szereplő egyik kérdés: bizonyítottan látja-e a bíráló, hogy a korábbi tudományos fokozat megszerzését követően a jelölt jelentős, eredeti tudományos eredménnyel gyarapította a tudományszakot. A válasz tehát igen, és még akkor is igen, ha ez a tudományszak nem csak a hagyományos értelemben vett botanika és ökológia, hanem az ökológiai antropológia.

Minden határterületi kutatás és interdiszciplináris megközelítés értékelésének egyik neuralgikus pontja, hogy a befogadó milyen szempontrendszer(eke)t kér rajta számon. Bár a bírálónak természettudományos végzettsége is van, eddigi tudományos tevékenysége alapján logikusnak az tűnik, ha a bölcsész- és társadalomtudomány, azon belül is az ökológiai antropológia szempontrendszerét tekinti elsődlegesnek, nem utolsó sorban azért, mert a mű módszertana is alapvetően innen származik.

A társadalomtudományi módszerek használatával azonban a szerző – legalábbis formai szempontból – ingoványos területre tévedt. A társadalomtudományokat gyakran éri az a szemrehányás, hogy a tudományosnak nevezhető vizsgálatok egyik kritériumát, nevezetesen az ismételhetőség és ellenőrizhetőség feltételét nem teljesítik. Ez valóban így van, hiszen ha holnap ugyanazt az adatközlőt ugyanarról kérdezzük, mint ma, egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy ugyanazt válaszolja (itt jön be a képbe a forráskritika kérdése), míg ha holnap csepegtetek a mézskőre sósavat, biztos lehetek benne, hogy kalcium-klorid, széndioxid és víz keletkezik, akárcsak ma. A humán- és társadalomtudományok viszont, amit így elvesztenek a réven, visszanyerik a vámon, mert a forráskritika miatt sokkal szigorúbb és ennek következtében visszakereshető hivatkozási rendszerrel dolgoznak. Molnár Zsolt azonban a természettudományban megszokott laza forráskezelést használja: egy-egy hosszabb bekezdés végén felsorol 6-8 szerzőtől akár több száz oldalas könyveket, akik esetleg a művük más-más részein mást írnak, arról nem is beszélve, hogy gyakran egymással sem értenek egyet. Nehéz így megállapítani, mit ki állít és főleg, kitől mit vesz át a dolgozat írója. Egyetlen példa, de alapvető, mert a dolgozat erről szól: a hagyományos ökológiai tudás meghatározása a 7. oldalon: „A HÖT az élő és élettelen természeti környezetre vonatkozó ismeretek, tapasztalat és hitvilág hármassága (Berkes 1999).” A 10. oldalon, több más szerző mellett Berkes ugyanezen könyvére (Sacred Ecology) hivatkozva azt írja: „Etnoökológia alatt az antropológusok az élő és élettelen természeti környezeti tényezőkre vonatkozó, a tudás, a gyakorlat és a hiedelmek alkotta rendszerek (vagyis a hagyományos ökológiai tudás /BoB/) kultúraközi összehasonlító vizsgálatát értik,” Itt két eset lehetséges, vagy Berkes következetlen, vagy Molnár Zsolt. De

ha Molnár Zsolt pontosan hivatkozta meg Berkest, akkor tudnánk, hogy a neves kanadai professzor könyvének 8. oldalán a következőket írja (és ehhez tartja is magát): „(the) working definition of traditional ecological knowledge (is) a cumulative body of knowledge, practice and belief, ” vagyis Molnár Zsolt első meghatározása pontatlan fordítás eredménye.

Ám az nyilvánvaló, hogy Molnár Zsolt antropológiai munkája természettudományos háttér, ismeretek és gyakorlat nélkül nem lett volna megírható. E munkához ugyanis olyan mennyiségű és minőségű botanikai ismeret volt szükséges, ami nemcsak a szaktudományos tréninget, hanem hosszú évek botanikai terepmunkáját is feltételezi. A bíráló ugyan csak 4-5 alkalommal járt terepen Molnár Zsolt társaságában, de ezek az alkalmak is meggyőzték a szerző rendkívül mély botanikai, ökológiai ismereteiről. Ez az, ami számos esetben hiányzik az antropológusok, néprajzosok ismeretanyagából, és emiatt bármennyire is jó néprajzi terepmunkás valaki, a hagyományos ökológiai tudás gyűjtése meghaladhatja ismereteit. Annak az eretnek véleményemnek is hangot adok, hogy könnyebb az antropológiai, néprajzi módszertan elsajátítása, mint mély botanikai ismeretek szerzése, tehát a tudomány számára is hasznosabb lehet, ha az ökológiai antropológia területén botanikusok, ökológusok dolgoznak, akik átfogó társadalomtudományi módszertani ismertekkel rendelkeznek. Egy dolog azonban csak módjával tanulható: a néprajzi terepen való mozgás, az adatközlőkkel, beszélgetőtársakkal való kapcsolatépítés és kapcsolattartás képessége. És ebben, munkája tanúsága szerint Molnár Zsolt kimagasló adottságokkal rendelkezik. Aki képes arra, hogy nemcsak a nyilvánvalóan meglévő és naponta használt tudást gyűjtse az adatközlőktől, hanem „rákényszerítse” őket, hogy verbalizálják és így gyűjthetővé tegyék az élőhelyekhez kötődő tudásukat (73-74.o., 117.o.), az sokkal többet ér el, mint az „armchair-anthropologist”, aki íróasztal mellett alkot tetszetős elméleteket.

Molnár Zsolt, munkájából ítélve, alaposan elsajátította az antropológia módszertanát és bátran használja is. Az adatokat példamutatóan sokféle módon szerezte, módszertana egy etnológiai tankönyv példatárának is becsületére válna (résztevéő megfigyelés, szabad felsorolás, félig strukturált interjú, strukturált interjú) s ráadásul valamennyi módszerrel szerzett ismerete beépül a dolgozatba. A néprajzos szívét megdobogtatja a számtalan idézett interjúrészlet: ám arra a prezentációs megoldásra a dolgozatban nem talál magyarázatot, hogy a gyimesi adatközlők miért szerepelnek monogrammal az idézetek után, a hortobágyi pásztorok szavai viszont miért idézi sokszor egybefűzve és anonim módon, amikor neveiket a dolgozat 22-23. oldalán gondosan felsorolja, hiszen a 78 hortobágyi interjúalany ugyanakkora nagyságrend, mint az 54 gyimesi beszélgetőtárs. (Mellesleg az adatközlők név szerinti bemutatása inkább függelékbe való: itt megtöri a dolgozat ívét.)

A hagyományos ökológiai tudás kutatása ugyan felértékelődőben van a világon, mert számos olyan ismeretet a nyugati értelemben vett tudomány elé tár, amely a földi bioszféra

jobb megismerését és ennek révén az emberiség túlélését segítheti, Magyarországon mégis gyerekcipőben jár. Kisebb lélegzetű, némileg másra fókuszáló művek, illetve hatalmas ismerethalmazzal rendelkező, de inkább a társadalomtudományhoz köthető monográfiák születtek ugyan, ám a terepi kutatásokra alapozó, a recens tudás feltárását célzó munkákból nagy a hiány, és ezt az űrt igyekszik Molnár Zsolt és tanítványi köre betölteni. A doktori ügyrend 33 § (6) pontja szerint ugyan nem a doktori értekezés bírálatának, hanem a habitusvizsgálatnak része az, hogy a jelöltnek a tudományos utánpótlás képzésében betöltött szerepét, magyarul „iskolateremtő” tevékenységét elemezze, mégsem állhatom meg, hogy megjegyezzem, aki jelenleg a fiatal kutatói generációból a hagyományos ökológiai tudás vizsgálatával foglalkozik (Babai Dánieltől Molnár Krisztinán át Varga Annáig), az Molnár Zsolttal tudományos kapcsolatban áll. Molnár Zsolt jelen munkája ráadásul nemcsak ahhoz járulhat hozzá, hogy a tradicionális népi kultúra egyik kevésbé ismert területéről növekedjenek ismereteink, hanem a jelenkori Magyarországon a természetvédelmi tervek készítése, a védett területek kezelése során mutatkozó tudáshiány legyőzését is elősegítheti.

Minden munka során alapvetően fontos, hogy a dolgozatban előforduló szakkifejezéseket, szakszavakat definiáljuk és igyekezzünk következetesen használni őket. Bár erre Molnár Zsolt is törekszik, részint a világ szakirodalmában feltalálható számtalan definíció (amelyek parttalanságát maga is kiemeli (10.o.)), részint a Magyarországon e területen még nem igazán kialakult szaknyelv nem teszi könnyűvé a dolgát. Egyszerre emleget például antropológiai és etnoökológiai megközelítést, holott ezek viszonya inkább hierarchikus. Én e területen a nyelvi logika következetes alkalmazását javaslom. Bár a világ a napi tapasztalatok szintjén inkább folytonosnak észlelhető, a tudományos megismerés mégis a könnyebb kezelhetőség érdekében a különböző jelenségek vizsgálatát különböző diszciplínákba osztotta. Így a tudomány szintjén beszélhetünk biológiáról, azon belül botanikáról, zoológiáról és így tovább. A hagyományos népi ismeretek összessége ugyan bizonyos fokig szinkretikus jellegű, tehát a világ megismerésének három útja (tudomány, vallás, művészet) a népi kultúrában nem választható el következetesen egymástól, mégis segíthet a szakkifejezések zűrzavarában az ethnoscience (etnotudomány) koncepciója: eszerint az etno- előtaggal az adott szakterület népi ismeretanyagát írhatjuk le. A növényvilágra vonatkozó népi ismeretek így az etnobotanika, az állatvilágra vonatkozók az etnozoológia, a talajokra vonatkozók az etnopedológia körébe vonhatók és így tovább. Bár Molnár Zsolt anyagát így nem tagolja, valójában mégis ezt alkalmazza, amikor a hagyományos ökológiai tudás etnotájökológiai értékeléséről ír. A Szabó T. Attila nyomán Molnár Zsolt által föllelevenített, de a későbbiekben nem igazán használt etnobiodiverzitás fogalmát is a biodiverzitásról alkotott népi ismeretek összességéként látom használhatónak.

A dolgozatban olvasható megnevezések, (nem kifejezetten szak)kifejezések következetes alkalmazását a bíráló számon kérheti máshol is: például a függelék címeiben levő élőhely-meghatározások a gyimesi, a csángó és a népi kifejezések szinte valamennyi permutációját előhozzák: *gyimesi népi élőhelyek; csángó élőhelyek; népi élőhelyek; csángó népi élőhelyek; gyimesi csángó élőhelyek.*

Ki kell emelnem, az ökológia területéről érkező Molnár Zsolt rendkívül kiterjedt szakirodalmi tájékozottsággal rendelkezik az ökológiai antropológiában. Irodalomjegyzékéből igazából csak egy szerzőt hiányolok, de őt nagyon: a népi élőhelyismeret kutatásának kimagasló és egyik legismertebb alakját, Harold Conkling. Való igaz, nem könnyű a nyomára bukkanni, hiszen doktori értekezése kéziratban maradt, legismertebb munkája (Hanunóo Agriculture 1957) a római székhelyű FAO számára készült, de szinte minden ökológiai antropológiával foglalkozó kutató idézi őt, köztük a bíráló is. „Az összes tudományághoz hasonlóan azonban, ezen a területen is akadnak „korukat megelőző” kutatók: Harold Conklin a fülöp-szigeteki hanunóók vizsgálata során a klasszifikációs rendszer tisztázása mellett az adott nép környezeti kapcsolatrendszerét is fölvázolta, s így az etnoökológiai kutatás előfutárának tekinthető. Nemcsak azt állapította meg, hogy 450 állat- és 1600 növényfajt ismernek, hanem vizsgálta e népnek a talajtípusokról (10 alap és 30 alkategória), az időjárásról alkotott ismereteit is, és tisztázta, hogy a hanunóók az égetéses-irtásos módszert a vetésforgó, valamint megfelelő művelési technikák használata, illetve az irtványok növényösszetétele segítségével hosszú távon fenntartható, bonyolult mezőgazdasági rendszerré fejlesztették. A monokultúrás rendszerekhez képest az „ideális esetben” összesen 48, különböző vegetációs szinteket képviselő növényel bevetett, beültetett irtásföld szinte a természetes esőerdei ökoszisztéma biodiverzitását idézi.”¹

A problémák között is meg kell említenem: nem találok igazán magyarázatot arra, miért volt szükséges, hogy Molnár Zsolt két vizsgálati területet is bemutasson. Le kell ugyanis szögezmem, az értekezést csak a hortobágyi kutatás és eredményei alapján is elegendőnek tartom arra, hogy nyilvános védésre javasoljam. Gyimes beemelésének legnagyobb gondja az, hogy a bemutatott anyag alapján nem lehet eldönteni, mi és mennyi Molnár Zsolt munkája, és mi és mennyi Babai Dánielé. Bár Babai Molnár Zsolt tanítványa, a köztük levő munkamegosztás nem derül ki: erre nézve a dolgozat semmi eligazítást nem nyújt. Csak egyetlen példa: a 2014-ben megjelent, Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt szerzők neve alatt megjelent „Ahogy gondolja, úgy veszi hasznát”. Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben című könyv függelékében megadott élőhely-osztályozás (155-163) szó szerint megegyezik a disszertáció 19-27. függelékében szereplő élőhely-osztályozással

¹ Conklin, Harold C. 1969/1954/ An Ethnoecological Approach to Shifting Agriculture. In: Vayda, Andrew P. (ed.) *Environment and Cultural Behaviour. Ecological Studies in Cultural Anthropology*. New York: The Natural History Press. 221-233. 1969/1954/: 228-231. Az idézet forrása: Borsos Balázs: *Elefánt a hídon*. Bp.: L'Harmattan, 2004. 78.o.

(161-166). Akkor ez a táblázat Babai Dániel, Molnár Zsolt vagy kettejük közös munkája? A két terep párhuzamos szerepeltetésének akkor lett volna igazán értelme, ha mindkét helyen azonos módszertant alkalmazott volna. Ugyan a 22. oldalon leírja ezt az eltérést „a hortobágyi kutatások során több Gyimesben használt módszert továbbfejlesztettünk”, ami releváns indok lenne, ha a módszerek legalább közel esnének egymáshoz. De nem: míg mindkét helyen módszer volt az antropológiai résztvevő megfigyelés és a különböző interjúk, csak a Hortobágyon alkalmazta az egyébként nagyon érdekes ötletet, a Hortobágyot járó szakemberek kikérdezését (mellesleg kissé problematikus, hogy a kontrollcsoport tagjai nagyon különböző háttérűek lehetnek; kérdés, végzettségük és jelenlegi munkáik alapján ők egységes csoportként szerepeltethetők-e, ugyanúgy, ahogy a nagyjából azonos munkát végző pásztorok?). Az élőhelyek fotócsoportosítása sem szerepel a gyimesi kutatásban. A „Gyimest járó” szakemberek mellőzése még érthető (bár tekintve, hány néprajzos és antropológus dolgozott/dolgozik Gyimesben, szakemberekkel Tatrost lehet rekeszteni, igaz, ők nem botanikusok), de a fotócsoportosítás elhagyása már nem, hiszen 2013-ban is folytatott kutatást Gyimesben, és ez nem egy olyan terep, ahova nem lehetne visszajárni. Ugyanakkor az élőhelyek fotók alapján történő csoportosítása (52-53.o.) is látványosan bemutatható, de nem igazán releváns adatsor, mert úgy látom, nemcsak az élőhelyekre vonatkozó tudást, hanem az attól azért némileg független absztrakciós képességet is méri. Az is kérdéses, hogy a laikusok bevétele a mintába mit adott hozzá az eredményhez? Így legfeljebb egyes személyek általános botanikai, ökológiai műveltségét lehet mérni, e szociológiai, antropológiai nehezen elhatárolható csoport szerepeltetését fölöslegesnek érzem.

A két terep szerepeltetését indokolhatná, ha folyamatosan összevetné az adatokat. Ám ezzel a szerző nem igazán él: a két terepet csak néhány téma esetében hasonlítja össze. Ilyen a mezo- és mikro-élőhelyek aránya (46.o.), a vad szó használata (63.o.), és ami a legfontosabb, a gyimesiek multidimenzionális és a hortobágyiak egydimenziós élőhelyosztályozása (77.o.). Sokkal többször hasonlítja össze terepeinek tapasztalatait – amúgy dicsérendő módon és elismerésre méltó alapossággal – a nemzetközi anyaggal: Gyimest legtöbbször más hegyi környezetekkel (Alpok, Andok, Kordillerák) de pl. az afrikai szavannákon élő fulani pásztorokkal is (multidimenzionális élőhely osztályozás (77.)), Hortobágyot pedig más pusztai élőhelyekkel (89-91.o.). A magyar anyagon belüli összehasonlításokban is kihagy lehetőségeket: a saját gyimesi tapasztalatait és a helynevekben megnyilvánuló természetismeretet összeveti Rab János gyergyói munkájával (77.o.), de a Hortobágy esetében ezt elmulasztja, pedig a helynevekben megbújó történeti élőhelyismeretet lehetett volna, ha nem is szikes pusztai, de ugyancsak síksági, ártéri

környezetekben zajlott gyűjtések eredményeivel szembesíteni.² A nemzetközi összehasonlítás terén elmulasztott lehetőségnek érzem, hogy a 18. oldalon mindössze 1 rövid bekezdésben tárgyalja a hortobágyi népi és a linnéi taxonómia összevetését, Gyimes esetében pedig csak érintőlegesen foglalkozik ezzel (27.o.), holott a nemzetközi irodalomban ez bőven és részletesen tárgyalt terület, nemcsak Brent Berlin alapművében (Ethnobiological Classification 1992), hanem Molnár Zsolt által egyik példaképének tekintett Fikret Berkesnél is. Berkes Sacred Ecology című művének 42-45. oldalán összefoglalja az etnotaxonómia általános törvényszerűségeinek egy részét. Például „a hagyományos társadalmak állat- és növényismerete elsősorban a számukra fontos (élelem, gyógyszer stb.) fajokra terjed ki. Az igazán fontos fajok esetében sokkal részletesebb kategóriák is léteznek, a nem fontosakat összevonhatják. Minél magasabb taxonómiai egységekről (család, rend, osztály) van szó, a hagyományos és a tudományos rendszer annál kevésbé felel meg egymásnak. A nevek nem standardizáltak, nyelvjárástól, lakóterülettől függően változhatnak. A hagyományos tudás gyakran nem szerint is különbözik, pl. a nők a gyűjtögetett, a férfiak a vadászott fajokat ismerik. Egy adott névnek általában többjelentése is van, amely csak az adott kultúra kontextusában értelmezhető.”³ Milyen érdekes lett volna ezek szembesítése a két kárpát-medencei terepen tapasztaltakkal!

További problémának érzem a dolgozatban, hogy Molnár Zsolt – önkritikusan megjegyzem, a néprajzkutatók nagy többségével egyezően – hajlamos túl könnyen általánosítani tapasztalatait. Milyen alapon jelentheti ki az 54 gyimesi adatközlővel, sőt valójában a legnagyobb tudású 30 emberrel (65.o.) való beszélgetés alapján, hogy az általuk mondottak a gyimesiek általános tudását jelentik, ismereteik az egész közösségben ismertek, hogy ez a teljes közösség tudása? (shared knowledge) (65.o.). Én azt is megkérdőjelezném, hogy azok az ismeretek, amelyek csak a kutató kérdéseinek köszönhetően kerülnek elő, mindennapi, megélt ismeretnek tekinthető-e akár csak a kérdezett 30 ember vonatkozásában. Ahogy az atomfizikában a kutató „kényszerítésének” eredményeképp jelenik meg egy elemi részecske, itt is maga a kutatás okozhatta a nagyszámú megnevezett élőhelyet. Ahogy Molnár Zsolt is hangsúlyozza, a kutató katalizátorként viselkedik, előhossa a meglévő, de meg nem fogalmazott tudást. A kutató jelenléte „kényszerítette az adatközlőket, hogy verbalizálják tudásukat.”(73-74.) Hozzá kell tennem, hogy Molnár Zsolt maga írja, hogy mind az 54 adatközlő Hidegségből való. És ezt a számot csak a Gyimes összlakosságát alkotó 14.000 főhöz viszonyíthatjuk, mert Hidegség lakói számát a dolgozat nem adja meg (23.o.). 30 vagy akár 54 ember tudása megfeleltethető lenne 14.000 ember tudásával? Ugyancsak könnyelmű általánosításnak tekinthető, hogy Molnár Zsolt szerint minden faluban akad 20

² Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből. VII. Szekszárd 1975. 5-52., Borsos Balázs: Az Akasztó homoktól a Zsaró érig. A Bodroghöz természeti környezete a folyószabályozások idején. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII-XXXIV. 1996. 285-319.)
³ Borsos Balázs: Elefánt a hídon, Bp.: L'Harmattan, 2004. 79.o.

ember, aki hagyományos ökológiai tudással rendelkezik (12.o., ezt a számot a 48. oldalon már 5-20-ra módosítja). Nem részletezett tapasztalatai alapján írja ezt, holott a Kárpát-medence nagyjából 10.000 települése közül alig 10-15-ben végzett terepmunkát. S önmagának is ellentmond, amikor azt írja, hogy a Hortobágyon 9 településen volt jó adatközlő, 2-n egyáltalán nem (15.o.). Nagy valószínűséggel állítható, hogy nemcsak a népi tudás mélysége és minősége változhat erőteljesen, de a népi tudással még rendelkezők száma is 0 és X között variálódik az adott településen élők jellemző társadalmi eredetétől (pl. cselédek versus kismemesi gazdálkodók), a természeti környezettől (pl. mezőföld vagy szikes rétek), a lakosság régiségétől (pl. friss betelepülők vagy generációk óta helyben élők) stb. függően. Én meglehetősen csínjában bánnék a Kunkovács László szóbeli közlése alapján leírt általánosítással is, mely szerint a hortobágyi pásztorok körében antropológiai szempontból a „leggyakoribb a keleti embertani típus, ami a pásztornépekkel való még régebbi (az előző mondat alapján a nagyszülők generációjánál régebbi) kapcsolatokat jelezheti.” (17.o.) Egy természettudományokban jártas kutató illet a fizikai antropológiai minták megfelelő statisztikai vizsgálata nélkül nem állíthat. (Egyébként: mi az a „keleti embertani típus”? Turanid? Armenid? Pamíri? Mongoloid?)⁴

A pásztorok származását illetően más terminológiai problémákat is szóvá kell tennem. Bár Molnár Zsolt itt Barna Gábor 1979-es munkájára⁵ hivatkozik, mivel nem ír oldalszámot, ellenőrizni nem tudom, de kétlem, hogy a szegedi néprajzprofesszor írnia le, hogy „a hortobágyi pásztorok nem egységes néprajzi csoport: vannak közöttük kun, hajdú, bihari, debreceni és matyó származásúak” (17.o.). Egy foglalkozási rétegre semmiképpen nem írható le a néprajzi csoport kifejezés, még tagadással párosulva sem. Amúgy a bihari és a kun, a debreceni és a hajdú nem összevethető kategória. Az egyik megyenév, a másik egy etnikum neve (és a mai kis- és nagykunságiak ténylegesen kun eredete erősen vitatható), az egyik városnév, a másik egy foglalkozásnévből eredeztethető szabadalmas csoportot jelent, amely a jobbágyfelszabadítás után nem is értelmezhető. A néprajzi csoport kifejezést is érdemes kritikával kezelni, a magyar népi kultúra területi tagolódásával foglalkozó legutóbbi két nagy monográfia egyike se használja: Kósa László arra a következtetésre jut, hogy a néprajzi, ill. etnikai csoport terminus értelmezhetetlen és a magyar néprajztudomány csak önmagának okozott bajt a bevezetésével (ő a néprajzi táj kifejezést használja,⁶ míg a bíráló inkább a kulturális régió kifejezést preferálja, itt most nem idézhető hosszabb elemzés alapján.⁷ Ugyanezen okból kellene kerülni a gyimesiek esetében is a néprajzi csoport terminust. (Az sincs megmagyarázva, hogy a 3.2. fejezet címében miért Gyimesek

⁴ A magyar lakosság alapvetően 5 embertani típusba osztható: turanid, pamíri, armenid (előázsiai), dinári és keletbalti. (Henkey Gyula: Őseink Nyomában. A magyarság etnikai embertani képe, Bp.: Magyarság és Európa Kiadó. 1993. 29. o)

⁵ Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Bp.: Akadémiai, 1979.

⁶ Kósa László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920). Bp.: Planétás. 28.o.

⁷ Borsos Balázs: A magyar népi kultúra regionális struktúrája I-II. Bp.: MTA NKI. 2011. I. 47-48.

szerepelnek többes számban, amikor a továbbiakban Gyimes mindig egyes számban íródik.) Még inkább kerülendő a gyimesiek esetében szinonimaként használni a csángó terminust (ez fejezetcímekben is előfordul (pl. 5.1.5.3.2. A csángók szempontjai az élőhelyek meghatározásában)). A csángó kifejezés önmagában ugyanis nem a gyimesiekre utal, más kulturális régiók lakosai esetében is föl szokott vetődni (pl. moldvai, hétfalusi, dévai csángók), s önelnevezésként sokszor nem használatos. Gyimes kapcsán jelzek két apró pontatlanságot, amely ellen a geológus énem tiltakozik: 19. oldalon írja a szerző, hogy „a vizsgált területen a jellemző alapkőzet homokkő, üledékes kőzetek csak helyenként, kristályos palarétegekre települve bukkannak felszínre (jura mészkő és kalciteres triász konglomerátum)” (...) A Hidegség völgyét negyedkori (és holocén) allúvium töltötte fel.” Nos, a homokkő is üledékes kőzet és a földtörténeti korbeosztás szerint a kainozoikum (új idő) részei az (újabbán paleogénre és neogénre osztott) harmadidőszak és a negyedidőszak, nem pedig negyedkor, ráadásul ez utóbbinak része a holocén kor. Persze az is lehet, hogy az előző mondatból csak egy pontosító jelző hiányzik (**más** üledékes kőzetek), mint ahogy máshol is előfordul értelemzavaró hiba (pl. ”Hét-nyolc ezelőtt a július 22-én tartott Magdaléna-napi búcsú után kezdődött a kaszálás” (100.o.))

A dolgozat tagolása értelemszerű és jól követhető, a teljes 5. fejezet alfejezetei a Bevezetés, Eredmények, Megvitatás struktúrában épülnek fel, amely lehetővé teszi, hogy az eredményeket helyi és szélesebb kontextusban is összefoglalhassa. Ugyanakkor nem felesleges a 7. összegző fejezet sem, amelynek megállapításai részint már korábban is megfogalmazódtak, de így hangsúlyosabbá válnak. Ez azért sem árt, mert a javító szándék és az etikus kutatói magatartás követése néha mellékutakra viszi a szerzőt a korábbi összefoglalókban (lásd pl. a Riói egyezmény előhozása a disziplináris környezet tárgyalásakor (1.4. fejezet, 10.o.), vagy annak megvitatása, etikus-e számon kérni azt, mi újat adott a pásztorok tudása a vegetációtudomány számára (5.2.2.3.4. fejezet, 94.o.). Meglehetősen nehezen követhetőre sikerült az 5.1.5.3.7. A népi élőhelyismeret, élőhely osztályozás jellegzetességei című összefoglaló fejezet (78-81.o.): az eredmények nem emelkednek ki eléggé a sokfelé kanyargó gondolatfolyamból. Ezt Molnár Zsolt is érzékeli, s a fejezet utolsó bekezdésében meg is jegyzi: „Mint ahogy ez az összefoglaló értékelés is érzékelteti, a népi élőhelyismeret kutatása még csak a kezdeténél tart.(81.)” Számomra a dolgozat egyik legtanulságosabb része a diplomás Hortobágy járók és a pásztorok tudásának összevetése a természetvédelmi kezelés esetében: láthatóan heterogénebb az elméletileg a tudomány letisztult (?) álláspontját közvetítő diplomások elképzelése a teendőkről, mint a hagyományos ökológiai tudás birtokosaié (88-89., ill. 82-86.) Ebből következően a dolgozat egyik legfontosabb részének tartom annak tárgyalását, hogyan és mennyire lehet áttenni a pásztorok tudását a természetvédelmi gyakorlatba (92-94.). A

legkifinomultabb antropológus sem tehet szemrehányást Molnár Zsoltnak, ahogy a beszélgetőtársai tudása felhasználásnak etikai problémáit tárgyalja: annak még a felvetését is etikátlannak tartja, hogy vajon a pásztorok tudása mit adott hozzá a vegetációtudomány fejlődéséhez. Antropológusként csak halkan jegyzem meg: szerintem itt Molnár Zsolt – talán rossz tapasztalatai okán – kissé túllő a célon: én a kérdés felvetésében nem érzek hozzá hasonlóan számonkérést, inkább csak érdeklődést: hiszen már Kitaibel Pál és Fazekas Mihály óta hozzájárul a népi tudás a vegetációtudományhoz, például a linnéi taxonok magyar nevének megalkotásához. Molnár Zsolt antropológiai érzékenységének fontos tanújele az önreflexió: amikor arról értekezik, hogy ő személy szerint mit tanult a pásztoroktól a szikes pusztáról (94-97.). Sokat. Idézem: „a pásztorok tudásának kutatása új ismeretek szerzése *mellett* elsősorban saját tudásom újrastrukturálását eredményezte. Ez egyben segítette a vegetációtudomány és a gyakorlat (a természetvédelem) tényanyagának és koncepcióinak hatékonyabb összekapcsolását is. Úgy érzem, mintha funkcionálisabbá, holisztikusabbá, tájba-, ill. kultúrába-ágyazottabbá, röviden: előbbé vált volna a tudásom.(97.)”

Ugyanakkor Molnár Zsolt eddigi munkássága ismeretében nyilvánvaló, az egész dolgozatot azért írta meg, hogy a 6. fejezet (Az etnotájökológiai tudás felhasználásának lehetőségei és korlátai) is papírra kerülhessen, ezek után a 7. összefoglaló fejezet már csak az akadémiai doktori értekezés eredményeinek feszelesebb bemutatást jelenti.

Összefoglalóan: Molnár Zsolt rendkívül nagy munkával összegyűjtött, változatos és hitelesnek tekinthető adatok sokoldalú és alapos feldolgozásával eredeti tudományos eredményekre jutó dolgozatot alkotott. Bizonyítottam látom, hogy a jelölt a PhD fokozat megszerzését követően jelentős tudományos eredményekkel gyarapította a tudományozakot és a tudomány továbbfejlődéséhez messzemenően hozzájárult. Javaslom a nyilvános vita kitézését és a mű elfogadását.

Budapest, 2015. január 13.

Borsos Balázs DSc